

УДК 94 (477) (=411,16) “18”

О. С. ЧЕБОТАРЬОВ, студент ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків

СТАНОВЛЕННЯ «ЄВРЕЙСЬКОЇ ТЕМИ» В УКРАЇНСЬКОМУ РУСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Стаття присвячена аналізу чинників формування та проявам «єврейського питання» в українському русі. Досліджується процес становлення «єврейської теми» як сталої частини українофільського дискурсу.

Ключові слова: український рух, націотворення, «єврейська тема», дискурс.

Постановка проблеми. «Довге ХІХ століття» у сучасній вітчизняній історіографії все частіше сприймається, як тло процесів, збіркою назвою яких є термін «націотворення». Українофільський рух відіграв провідну роль у націотворчих процесах ХІХ ст. Його представники, творячи «український

проект» активно піднімали питання стосунків з етносами, які проживали на спільних територіях та займали помітне місце в українській історії. Серед таких питань одними з найгостріших були проблеми українсько-єврейських взаємин.

Метою цього дослідження є окреслення процесу становлення «єврейської теми» як частини українофільського дискурсу Російської імперії. Ми навмисне послуговуємось терміном «єврейська тема», а не більш звичним для читача поняттям «єврейське питання». Таким чином, акцентуємо увагу на тому, що для свого дослідження з діяльності українського руху виокремлюємо лише творення дискурсу. У той час як дослідження «єврейського питання» як частини історії національного руху, на нашу думку, мало би, крім дискурсів (теоретичний аспект), розглядати безпосередні контакти – участь євреїв у творенні руху, протидію або взаємодію певних стратегій діяльності (практичний аспект).

Виклад основного матеріалу. Говорячи про присутність «єврейської теми» в українофільському дискурсі, можемо констатувати наявність значного обсягу літератури на цю тему. Так, першими до цієї проблеми звернулись представники українського руху кінця XIX – початку XX ст., серед них М. Драгоманов, М. Павлик, І. Франко [17; 18; 19; 27]. Оскільки у цих дослідження присутня певна рефлексія, ми сміливо можемо зарахувати їх до першого етапу дослідження проблеми.

Вагомим є доробок представників радянської історіографії 1920-х рр. Дослідження цього періоду представлені біографічними [26] та проблемними [16] роботами. Більш детально зупинимось на доробку М. Грушевського, який виробив власний підхід до «єврейської теми» в українській громадсько-політичній думці другої половини XIX ст. Грушевський розглядав проблему, крізь призму двох народів з національними та культурними претензіями на одній території, особливо акцентуючи увагу на зовнішніх причинах протистояння, які вбачав в імперській політиці [16].

З 1930-х рр. до 1991 р. радянська історіографія максимально оминаючи етнічні аспекти, робила наголос на революційній суті національних рухів. Історія українсько-єврейських інтелектуальних контактів переважно висвітлюється у цьому контексті. Але окремі дослідники звертали увагу на «єврейську тему» в доробку діячів українського руху, серед них варто згадати праці М. Бернштейна, дослідження якого виходили далеко за межі радянських традицій історіописання [13].

Новим етапом у розробці проблеми стали дослідження українських істориків діаспори у 1970-1980-х рр. Саме тут з'явилися перші праці, які спеціально розглядали «єврейську тему», як частину історії українського руху [32; 33]. Також, у цей період у північноамериканській україністиці з'явилися концептуальні розвідки І. Лисяка-Рудницького, у яких автор вдавався до широких контекстів українсько-єврейської історії та навіть виокремлював певні етапи українсько-єврейських інтелектуальних контактів у XIX – на початку XX ст. [24].

Також, проблема присутності зустрічається у дослідженнях західноєвропейської історіографії 1970-1990-х рр. Зокрема, у працях Дж. Клієра зроблено узагальнення місця «єврейського питання» у громадському житті Російської імперії [28; 29; 30; 31].

Сучасна українська історіографія, для якої історія українсько-єврейських взаємин залишається маргінальною, базується переважно на підходах до проблеми М. Грушевського. Хоча поява в останні роки кількох дисертаційних досліджень, інтенсифікація дискусій навколо українсько-єврейських історичних сюжетів у періодичних видання та на наукових порталах, свідчать про виникнення позитивних тенденції у дослідженні питання [11; 22]. Переосмисленню проблем, також, сприяють популярні в Україні праці російських та європейських істориків, які базуються на концепції поліетнічності історії модерних імперій та акцентують свою увагу на співіснуванні різних національних проектів [23; 25].

Слабкість українсько-єврейських інтелектуальних контактів ранньомодерної доби, яку констатують дослідники, обумовила становище «єврейської теми» в українській літературі та публіцистиці наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. [34, с. 32–33]. Ми погоджуємось з думкою, про те, що українсько-єврейські відносини є винятковими, порівняно з стосунками українців та євреїв з росіянами та поляками, адже в останніх двох випадках можливою є побудова моделі культурного обміну. У той час як українсько-єврейські контакти носять радше характер перцепції ніж відносин [15].

Витоки «єврейської теми» в українофільському дискурсі є найбільш помітними саме в українському (чи малоросійському) літературному процесі кінця XVIII – першої половини XIX ст. Українська література в окреслений період, попри збільшення зацікавлення «єврейською темою» характеризується фрагментарним, однобоким і переважно ворожим трактуванням євреїв. На думку М. Шкандрія, таке трактування євреїв бере початок з фольклорної та усної версії історичних подій та інтермедії XVII–XVIII ст. Дослідник переконаний, що стереотипи присутні у літературних творах відображали колективну думку, набуваючи вигляду народної традиції. [34, с. 16, 41-42]. Саме для цієї моделі зображення євреїв найхарактернішим є образ «єврея - експлуататора, який тримає ключі від християнської церкви», адже за спостереженнями Г. Грабовича він найчастіше використовується на позначення юдеїв в українській та російській літературі першої половини XIX ст. [15].

У 1840–1850-х рр. у літературному процесі помітне місце займають майбутні діячі українофільського руху. Не виходячи за межі традиції зображення євреїв, вони пишуть твори засновані на історичних сюжетах, що пов'язано з розвитком процесу, який прийнято називати «творенням національного міфу». Ці автори здійснювали пошук та селекцію українсько-єврейських історичних сюжетів, загострюючи увагу читача на конфліктних моментах, в яких звинувачують євреїв з відсилкою на негативні риси, які, на думку авторів, характерні для них [5, с. 66]. Обмежена роль єврейства

зображувалась як очевидне явище у драматичних творах, таким є образ єврея Оврама у п'єсі М. Костомарова «Переяславська ніч» [15]. Відомим є «історичний» портрет єврея Лейби у «Гайдамаках» Т. Шевченка, який попри стереотипність є цілісним та значно менш негативним образом, ніж згадані вище. Таким чином, саме літературні образи євреїв, у творенні яких, серед інших, приймали участь і майбутні діячі українських громад, сформували традицію, на якій було засноване бачення «єврейської теми» українськими інтелектуалами середини ХІХ ст.

З приходом до влади Олександра ІІ, у громадсько-політичному житті імперії розпочалась нова епоха, яка принесла нові здобутки і українофільському руху. Ми розділяємо думку С. Єкельчика, що «критика українофільства побудована на телеологічній моделі обов'язкового розвинення національної свідомості, несправедливо відкидала досягнення українофільства 1850–1860-х рр., котре спромоглося в атмосфері урядових переслідувань виробити культурний простір українства, який міг отримати політичний вимір» [20, с. 12].

У 1850–1860-х рр. українофільський рух організаційно перебував на стадії громад. У цей період виникає низка місцевих об'єднань, що являли собою напівлегальні осередки національного руху. На межі 1850–1860 рр. українські громади виникають у Полтаві, Харкові, Чернігові, Києві та Петербурзі. Найчисельнішою була Київська громада, основу якої складала колишні хлопомани, на чолі з В. Антоновичем [12, с. 30]. Однією з перших виникла громада у Петербурзі, її ядро утворили колишні кирило-мефодіївські братчики. Серед багатьох культурних ініціатив, головним здобутком Петербурзької громади було створення журналу «Основа», який виходив у 1861–1862 рр. Серед авторів видання старшу генерацію репрезентували колишні братчики, а молодшу – покоління «шістидесятників». Журнал «Основа» разом з «Чернігівським листком», який видавався Чернігівською громадою, на той час були єдиними системно функціонуючими українофільськими періодичними виданнями імперії.

У перші роки правління Олександра ІІ ставлення російської громадськості до євреїв зазнало значних змін. В імперії відбулась часткова лібералізація, яка знайшла відображення на сторінках періодичних видань. Характерним прикладом стала дискусія, що розгорнулася після того, як у 1857 р. у петербурзькому журналі «Ілюстрація» була опублікована стаття про «західно-російських жидів» [2]. З критикою цієї публікації виступили представники російсько-єврейської інтелігенції – І. Чацкін у журналі «Русский вестник» [9] та М. Горвіц у журналі «Атеней» [1]. У відповідь «Ілюстрація» ще більш різко висловила про євреїв, назвавши своїх опонентів «якісь рабе Чацький і рабе Горвіц» і пояснивши виступ останніх на захист євреїв корисливими мотивами [29, с. 306].

В газеті «Русский вестник» було опубліковано лист протесту, в якому говорилося, що «в особі Горвиця і Чацкіна ображено все російське суспільство і вся російська література», яка не повинна допускати нахабного наклепу під

виглядом полеміки. Лист підписали 140 письменників, істориків, публіцистів, діячів культури [30, с. 262]. Серед інших були петербурзькі українофіли М. Костомаров, Т. Шевченко. Хоча у протесті нічого не говорилося про національність ображених літераторів, він відображав нові віяння у російському суспільстві. У деяких друкованих органах стали з'являтися статті про те, що необхідно поліпшити громадянське становище євреїв. Навіть консервативні видання були досить обережні у своїх висловлюваннях про євреїв. В «Ілюстрації» з'явилися статті, автори яких стверджували, що необхідним є надання євреям громадянської рівноправності. Проте ці тексти супроводжувались поясненнями, в яких йшла мова про те, що зараз урівняти євреїв в правах неможливо через їх низький моральний та освітній рівень, що сприяло продовженню «газетного скандалу» [33, с. 99-100].

Серед виступів проти заяв «Ілюстрації», які охопили періодику імперії, для нас ключовою є стаття опублікована у 1858 р. у журналі «Русский вестник». Автором тексту був П. Куліш, крім нього статтю підписали ще низка письменників, громадських та культурних діячів, які були членами українських громад та прихильниками українофільства. Ми погоджуємось з дослідниками в оцінках статті як українського політичного виступу, який став однією з перших спроб влитися в імперську полеміку навколо «єврейського питання» [33, с. 102]. За аналогією з російськими літераторами у статті йшла мова про неприпустимість юдофобії у пресі. Попри певну прогресивність опублікованого виступу, яку відзначають дослідники, вказуючи на «відхід від стереотипів та присутність загальноєвропейських прогресивних настроїв» [15], стаття не вільна від переконання про негативну роль єврейства в українській історії. У тексті звернення автор апелює до негативних рис єврейства та до їхньої ворожості до християн [10, с. 359]. Присутнє звичне для П. Куліша звернення до історичних сюжетів, але характер цього звернення є нетиповим. Так, наприклад, автор говорить про зовнішні причини українсько-єврейських конфліктів, які вбачає у «релігійно-цивільному устрої Польщі» [10, с. 362].

Поруч з пошуками причин конфліктної історії, важливою ознакою звернення був мотив співчуття єврейству, який також протиставляє текст літературній традиції. У листі українофілів співчуття з'являється як спроба показати роль християн в єврейській історії: «Їх [євреїв] виганяли, топили, палили і різали, як хижих звірів» [10, с. 360]. Ця теза разом з твердженням автора про потребу дружніх українсько-єврейських взаємин, обізнаності один про одного та взаємоповаги на пізніших етапах розвитку українофільського дискурсу вирости у порівняння «долі українського та єврейського народів» [24, с. 393–394].

Таким чином, знаходячись у межах виступу російської громадськості, позиція українофілів у дискусії 1857-1858 рр. стала важливим етапом в початку утвердження «єврейської теми» як частини українофільського дискурсу. Тези виголошені П. Кулішем у листі до «Русского вестника» стали основою для позиції українських патріотів у полеміці на єврейську тематику на початку

1860 – х рр. та визначили значно триваліші тенденції в українофільській суспільно-політичній думці. Поруч з тим, говорячи про появу нових, раніше не притаманних українській традиції настроїв у статті П. Куліша, варто бути обережними з проектуванням цих тенденцій на весь дискурс станом на кінець 1850-х рр., адже подібна риторика ще тривалий час залишатиметься для українофілів радше винятком, ніж правилом. Також, ми можемо говорити про розвиток певної українофільської дискурсивної стратегії у площині імперської громадської думки та початок процесу включення «єврейської теми» до цієї стратегії.

У 1861 р. у російській пресі розпочалась нова, більша значна за масштабами та наслідками дискусія, а українофільський табір зі «спостерігача» перетворився в активного учасника полеміки. У статтях «Основи», часто зустрічалося слово «жид». Російсько-єврейський інтелігент В. Португалов написав до редакції протест проти використання цього образливого, на його думку, прізвиська. В. Португалов закликав називати євреїв «національним ім'ям», бо ім'я «жид» стало синонімом шахрая... вживання цього імені вертає людей до середньовічних упереджень» [16, с. 11-12]. Оцінюючи це звернення, дослідники пропонують полярні висновки: від провокації, яка була спрямована на те, щоб дискредитувати українофільський рух, до свідомої позиції ліберальної російсько-єврейської інтелігенції [14, с. 79–82]. «Основа», надрукувавши лист В. Португалова, відповіла статтею «Непорозуміння з приводу слова «жид». Редакція пояснювала, що «називають євреїв «жидами» не у зневажливому, образливому значенні», а за традицією, яка існує давно і у багатьох країнах. У тексті, також, йшла мова про те, що слово «жид» у народній мові «означає і людину, про яку народ невисокої думки». Причину цього автори вбачали у «тих утисках, які він [народ] витерпів від нього [єврея]» [7, с. 139–142]. Також, у статті з'явилися нові для українофілів тези: про небажання євреями «зближуватися з малоросами», зокрема вивчати їхню мову [25]; присутня ідея про «виправлення єврейства», шляхом наближення євреїв до себе, яка у цей час була притаманною російській громадсько-політичній думці [21, с. 320–323]. Продовжували цю ідею і слова, якими завершувалась стаття: «Для нації ніщо не може бути більш шкідливим, ніж існування серед неї інших народностей, котрі тримають себе осторонь і байдужі до її долі або – ще гірше – прагнуть підкорити її своїй владі та своєму впливу. Взаємне зближення, просвіта понять, зміна шкідливих суспільних відносин – ось та справа, якій з користю та успіхом можуть присвятити себе люди, які бажають послужити своєму народу» [7, с. 141]. Подібна риторика була характерною для тогочасної інтелігенції Російської імперії, однак цікавим є момент зміни імперського конструкту про «службу державі» на «службу народу», що може свідчити про спрямування статті.

Виступ «Основи» викликав відповідь з боку журналу «Сіон», який видавався на початку 1860-х рр. в Одесі та був одним з перших єврейських періодичних російськомовних видань. В основі його діяльності лежали

пропаганда ідей Гаскалі, вимоги розширення прав єврейської громади і спроби протидіяти юдофобії. У вересні 1861 р. була надрукована стаття Л. Пінскера ««Основа» і питання про національності». У ній йшла мова про «небезпеку винятково національних прагнень «Основи»». Автор чітко висловлював позицію про те, що асиміляція євреїв «можлива лише у загальноросійську культуру». Л. Пінскер жорстко критикував «Основу» у тому, що вона не тільки виправдовує «старовинну ненависть малоросів до євреїв», але й досі вважає їх «шкідливими» для «панівного населення Малоросії». «Сіон» трактував заяви українофілів, як постановку дилеми: або асимілювати євреїв, або знищити їх [8, с. 161–162]. М. Грушевський вважав, що сформульовані у статті Л. Пінскера «звинувачення у подальшому набрали назву українського сепаратизму» [16, с. 17-18]. Ми не схильні поділяти цю думку, адже «українське питання» існувало в імперських дискурсах і раніше, а протистояння з «Сіном», швидше стало приводом до висловлення антиукраїнських настроїв ніж основою для них.

У відповідь на публікацію П. Куліш надрукував статтю «Передовые жида». У ній згадувалось, як у 1858 р. «українські письменники виступили з колективною декларацією в обороні євреїв», обурюючись тим що «євреї, з якими він виступав проти російських реакціонерів стають російськими патріотами і виступають проти українського руху» [6, с. 54-55]. Автор стверджував, що публіцисти «Сіону» «зловживають» такими словами, як «прогрес, гуманність, просвітництво», а разом з тим випереджають «Іоаннів московських» у «собирании земли Русской». У статті повторювалася головна теза колишніх публікацій, а саме що «малоросіяни зізнаються відверто, що не мають взагалі симпатій до юдейського племені, яке живе в їх Батьківщині». П. Куліш порівнював «Сіон» з Іудою, тим самим звинувачуючи видання у доносах [6, с. 56].

Реакцією стала публікація у «Сіоні» звернення «К русским журналам», де містилась наступна заява: «Взагалі прагнення виключно національні ніяк не можна назвати плідними... ці прагнення навіть шкідливі...». При цьому газета зверталася з закликом до російської громадськості «винести свій вирок щодо суперечки «Основи» та «Сіону» [3, с. 325]. Цей заклик отримав досить широкий відгук, за підрахунками Р. Сербина дванадцять російських видань, так чи інакше включилася у полеміку [32, с. 94]. Не зовсім вірним є зауваження М. Драгоманова, який намагався показати антиукраїнофільські виступи російських видань наслідком «доносів «Сіону»» [17, с. 212]. Адже перші критичні статті у газеті «День» з'явилися ще у жовтні 1861 р. [25]. Однак, не варто применшувати значення того факту, що конфлікт із «Сіоном» пришвидшив перетворення політичної спрямованості «Основи» у предмет широкого обговорення.

«Русский вестник» у відповідь на звинувачення «Сіону» в доносах, які висувались українофілами, звернувся до «Основи»: «Невже П. Куліш думає, що його заняття – таємниця, яку нам тільки тепер відкрили редактори «Сіону»»? Далі «Російській вісник» стверджував, що шкоди від зусиль П. Куліша і його

однотумців бути не може. Подібну позицію зайняв і «Русский инвалид»: «Невже П. Куліш серйозно думає, що людина, не зовсім позбавлена розумових здібностей, може надавати «Основі» будь-яке інше значення, крім того, яке надається «Пермському збірнику» та газеті «Амур»?» [25]. Підтримали «Основу» у цій суперечці «Одесский вестник» та «Северная пчела», редакції яких мали українофільську орієнтацію [32, с. 96-98]. Загалом, на думку А. Міллера, навіть наприкінці 1861 – на початку 1862 рр. російська преса схильна була, переважно показово, трактувати національні претензії «Основи» як не шкідливе дивацтво [25].

Громадська думка Російської імперії зайняла позицію російсько-єврейської інтелігенції, «Основу» звинувачували в антидержавних та юдофобських настроях [24, с. 390]. У статті «Іудеям...» М. Костомаров дещо відійшовши від звичних для «Основи» звинувачень, виступив проти будь-яких переслідувань євреїв, за їхнє звільнення від існуючих правових обмежень, за право на «розвиток своїх віковичних особливостей» і закликав поважати юдаїзм [4, с. 50]. У той же час, у статті М. Костомаров наголошував на провокативному характері виступів «Сіону» та розцінював їх як доноси: «Іудеї тепер улюбленці сучасної передової Росії. Розраховуючи на це, вони сміливо подають на «Основу» скаргу російській літературі... А що, якщо на євреїв подав би скаргу літературі простий малоросійський народ і представив би в усіх подробицях ту картину багатовікових страждань, де євреї були вірними помічниками, слугами і нерідко відкупниками прав його недругів?» [4, с. 51-53]. Таке протиставлення євреїв та українців було спрямоване на здобуття суспільної підтримки, адже полемічне протистояння йшло не стільки між українцями та євреями, скільки за прихильність російської еліти. Заяви автора констатували насторожене або вороже ставлення українців до єврейського населення [4, с. 57].

Загалом, оцінюючи статтю М. Костомарова варто сказати, що вона відповідала загальному духу полеміки між виданнями. На думку Р. Сербіна, причиною роздратованого тону статті були заяви російсько-єврейської преси про згубну діяльність українофілів для культурної та політичної єдності Російської імперії [32, с. 106]. Аргументація Р. Сербіна є доречною, але вона не бере до уваги звинувачень, які М. Костомаров зробив на адресу всього єврейського народу. Цю перспективу розкриває у своїх розвідках І. Лисяк-Рудницький, який, показує стереотипність та обмеженість тез Костомарова у порівнянні з більш пізніми заявами М. Драгоманова та І. Франка [24]. Якщо ж дивитись на статтю як на елемент українофільської позиції у полеміках на «єврейську тему» 1850–1860-х рр., то її прогресивність у ставленні до єврейства видається нам очевидною.

У цей час відбувається посилення тиску на національні видання [30, с. 259–260], тому в подальшому полеміка знайшла лише відображення на сторінках російської преси, яка тепер піддавала нищівній критиці як українофілів, так і російсько-єврейську інтелігенцію.

Висновки дослідження. Отже, дискусія між «Основою» та «Сіоном» звелась до протистояння за прихильність російської громадськості, адже саме у ній українофіли та російсько-єврейська інтелігенція вбачали запоруку успіху своїх починань. Важливою частиною полеміки є реакція на неї російських видань, адже російська преса на певному етапі показово зайняла позицію єврейства, прагнучи послаблення українського руху. Полеміка, яка вийшла за межі «газетного скандалу» стала вагомим поштовхом до відкритого формування національних вимог та справила довготривалий вплив на розвиток українсько-єврейських взаємин. Українофільські оцінки єврейства забарвлені стереотипами та довільним антиєврейським трактуванням історичних сюжетів, також, несли у собі нові риси. А саме: ідеї емансипації та рівноправ'я, необхідність налагодження «дружніх стосунків» між етносами, розуміння спільності історичних доль двох народів, та трактування імперської політики як вагомій причини конфронтації, ідеї «покращення євреїв» шляхом залучення їх до своєї культури. Ці зміни та підвищений інтерес українофільських кіл імперії до полеміки свідчить про те, що «єврейська тематика» на межі 1850-1860-х рр. перебувала на перехідному етапі від периферійної до однієї з значних складових українофільської дискурсивної стратегії. Становлення «єврейської теми» як сталої частини українофільського дискурсу було зумовлено як внутрішніми факторами – організаційним та ідеологічним оформленням українського руху, так і зовнішніми чинниками, які передусім криються у тенденціях розвитку загальноімперської громадсько-політичної думки.

Список літератури: 1. *Горвиц М.* Русские евреи. По поводу статьи о них в «Иллюстрации» [Электронный ресурс] / М. Горвиц // Атений. – 1858, – № 42. – Режим доступа: http://az.lib.ru/a/atenej/index_42.shtml. Доступ – 22.05.2011 р. 2. Западно-русские жида и их современное положение [Электронный ресурс]// Иллюстрация. – 1858. – № 35. – Режим доступа: http://az.lib.ru/i/ilustracija/index_35.shtml. Доступ – 22.05.2011 р. 3. К русским журналам // Сион.– 1861. – № 21. – С. 324-327. 4. *Костомаров Н.И.* Иудеям: объяснение по поводу слова «жид» / Н.И. Костомаров // Основа, 1862.— № 1.— С. 41-62. 5. *Кулиш П.* Твори в 6-ти т. / П. Кулиш. – Львів, 1908–1910.—Т. 1. 6. *Кулиш П.* Передовые жида / П. Кулиш // Основа. — 1861. — № 9. — С. 52 — 58. 7. Недоразумение по поводу слова «жид» // Основа, 1861 – №6.– С.139-142. 8. *Пинскер Л.* «Основа» и вопрос о национальностях / Л. Пинскер // Сион.– 1861. –№10. – С. 159–163. 9. *Чацкий И. А.* «Иллюстрация» и вопрос о расширении гражданских прав евреев [Электронный ресурс] / И. А. Чацкий // Русский вестник. – 1858, – № 18. – Режим доступа: <http://iht.univ.kiev.ua/library/all-journals/русский-вестник-№18-1858>. Доступ – 09.01.2012. 9. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко.— К., 1964. — Т. 6. — С. 356–367. 10. *Андрійчук М. Т.* Українсько-єврейський дискурс у друкованих виданнях Наддніпрянщини (60-ті рр. XIX ст. - початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.05 / Андрійчук Микола Тарасович ; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». - К., 2011. – 19 с. 11. *Антонович М.* З історії громад на рубежі 1850-1860-х років / М. Антонович // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 28–49. 12. *Бернштейн М. Д.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. / М. Д. Бернштейн.— К.: Вид-во АН УРСР, 1959.— 215 с. 13. *Верникова Б.* Атрибуція статей Льва Пинскера в руско-єврейській печаті 1860–1880-х гг. / Б. Верникова // ВЕУ. – 2003. – №8. – С. 75–96. 14. *Грабович Г.* До історії української літератури : Дослідження, есе,

полемика [Електронний ресурс] / Г. Грабович. – К.: Основи, 1997. – 604 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrabo/hr10.htm>. Доступ –02.03.2012 р. **15.** Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова / М. Грушевський // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. – К., 1928. – С. 3–21. **16.** Драгоманов М. Восточная политика Германии и обрусение / М. Драгоманов // Вестник Европы. – 1872. – №3. – С. 208–223. [Електронна копія http://www.dragomanov.info/dragomanov_vpgo.html]; **17.** Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у 2 тт. / М. П. Драгоманов. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.1.– С. 39-69; **18.** Драгоманов М. П. Література російська, великоруська, українська і галицька / Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці / М. П. Драгоманов. –К.: Наукова думка, 1970. – Т.1.– С. 80-221. **19.** Єсельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття / С. Єсельчик. – К.: КІС, 2010. – 272 с. **20.** Западные окраины Российской империи. М.: Новое литературное обозрение, 2006. — 608 с. **21.** Кальян С. Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на українських землях у складі Російської імперії (середина ХІХ століття - 1903 р.): Автореферат дис... д-ра політ. наук: 23.00.05 / С.Є. Кальян; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. –К., 2000. – 18 с. **22.** Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення. історія. розпад. / А. Каппелер. – Львів, 2005. – 360 с. **23.** Лисяк-Рудницький І. Проблема українсько-єврейських взаємин в українській політичній думці ХІХ століття / Історичні есе в 2 тт.: Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Є. Панкеєвої / І. Лисяк-Рудницький.– К.: Основи, 1994.— Т. 1.— С. 389–403. **24.** Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.) [Электронный ресурс] / А. Миллер. – СПб.: Алетей, 2000.– Режим доступа: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller.htm>. Доступ 09.11.2011 р. **25.** Петров В. Шевченко, П. Куліш, В. Білозерський – їх перші стрічі / В. Петров //Україна. – 1925. – кн. 1–2. – С. 46-52. **26.** Франко І. Семітизм і антисемітизм в Галичині / І. Франко [Електронний ресурс <http://myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/35.html>]. **27.** Klier J. D. Imperial Russia's Jewish Question, 1855-1881 / J. D. Klier.– Cambridge: Cambridge University Press, 1995. **28.** Klier J. D. The Jewish Question in the Reform Era Russian Press, 1855–1865 / J. D. Klier // Russian Review.– 1980.– Vol. 39.–No. 3.–P. 301–319. **29.** Klier J. D. 1855-1894 Censorship of the Press in Russian and the Jewish Question / J. D. Klier.– Jewish Social Studies.– 1986.– Vol. 48.– №. 3/4. – P. 257–268. **30.** Klier J. D. The Illiustratsiia Affair of 1858: Polemics on the Jewish Question in the Russian Press / J. D. Klier // Nationalities Papers. — Vol. 5.–№ 2. — P. 117–135. **31.** Serbyn R. The «Sion» — «Osnova» Controversy of 1861—1862 / R. Serbyn // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. – Edmonton, 1988.– P. 91–107. **32.** Serbyn R. Ukrainian Writers on the Jewish Question: In the Wake of the Illiustratsiia Affair of 1858 / R. Serbyn // Nationalities Papers. — Vol. 9. – № 1. — P. 99–103. **33.** Shkandrij M. Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity / M. Shkandrij.– New Haven and London: Yale University Press, 2009. – 265 pp.

Надійшла до редколегії 06.11.2012

УДК 94 (477) (=411,16) “18

Становлення «єврейської теми» в українському русі російської імперії / О. С. Чеботарьов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Х.: НТУ «ХПІ», 2012. – № 65 (971). - С. 114-124. Бібліографія: 33 назви.

Статья посвящена анализу факторов формирования и проявлений «еврейского вопроса» в украинском движении. Исследуется процесс становления «еврейской темы» как постоянной части украинофильского дискурса.

Ключевые слова: украинское движение, формирование нации (nation-building), «еврейская тема», дискурс.

The article analyzes the factors of shaping and manifestations of the «Jewish question» in the Ukrainian movement. The process of development of the «Jewish subject» as a stable part of Ukrainophiles discourse is researched.

Keywords: Ukrainian movement, nation-building, «Jewish issue», discourse.